

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۰/۴
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۲/۲۸

فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود
سال ششم، شماره ۲۴، زمستان ۱۳۹۱

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ میزان توجه به مباحث مهدویت

رضا جعفری هرندی*

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی و تحلیل میزان توجه به مباحث مهدویت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی است. روش پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتواست و رویکرد پژوهش، کاربردی است. جامعه پژوهش، کتاب‌های درسی دوره ابتدایی را دربر می‌گیرد که در سال ۱۳۸۹ چاپ شده و سه عنوان «هدیه‌های آسمانی»، «بخوانیم» و «تعلیمات اجتماعی» با ۱۲ جلد به صورت هدفمند در نمونه قرار گرفته‌اند. ابزار اندازه‌گیری چک‌لیست تحلیل محتوای محقق ساخته بوده و نتایج پژوهش با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. عمده‌ترین نتایج پژوهش بیان‌گر آن است که در مجموع ۶۰۷ مرتبه به محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با مهدویت توجه شده است. میزان آن در کتاب‌های بخوانیم (فارسی)، هدیه‌های آسمانی و تعلیمات اجتماعی، به ترتیب ۲۶۳، ۲۵۲ و ۹۲ مرتبه است. همچنین بیشترین توجه به محور، گفتار، رفتار، سیره، کلاس پنجم و کتاب هدیه‌های آسمانی پنجم شده و کمترین توجه به محور، ظهور و اتفاقات بعد از آن، کلاس اول ابتدایی و کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی صورت گرفته است.

واژگان کلیدی

محتوا، کتاب درسی، تحلیل محتوا، دوره ابتدایی، مهدویت.

* استادیار دانشگاه قم (Rjafarih@yahoo.com)

مقدمه

محتوا^۱ یکی از عناصر هر برنامه^۲ درسی^۳ است. محتوای برنامه^۴ درسی شامل دانش‌ها، مهارت‌ها، فرایندها و ارزش‌هاست که دانش‌آموز در ضمن آموزش یا در فرایند یاددهی - یادگیری با آن در تعامل قرار می‌گیرد (نوریان، ۱۳۸۹). محتوای برنامه^۵ درسی^۶ دربردارنده^۷ دانش‌ها (حقایق، تبیین‌ها، اصول، تعاریف)، مهارت‌ها و فرایندها (خواندن، نوشتن، حساب کردن، تفکر منطقی، تصمیم‌گیری، ایجاد ارتباط) و ارزش‌ها (خوب و بد، درست و نادرست، زشت و زیبا) است (ملکی، ۱۳۸۸). در این باره کانلی^۸ (۲۰۰۶) نیز معتقد است محتوای برنامه^۹ درسی^{۱۰} حقایق خاص، عقاید، اصول و مسائلی را دربر می‌گیرد که در یک درس خاص گنجانده شده‌اند.

هر محتوا برای ارائه به دیگران نیازمند ابزار و وسایلی است. یک کتاب، یک روزنامه، سخنان یک فرد، یک فیلم، یک تصویر، یک نقاشی و ... وسایل و ابزاری هستند که اطلاعات و داده‌ها در آن‌ها نگهداری شده و منتقل می‌شوند. این ابزارها و وسایل، رسانه^{۱۱} نامیده می‌شوند (ای. پی. ای، ۲۰۰۸). لذا محتوای برنامه^{۱۲} درسی^{۱۳} در رسانه‌های آموزشی، سازماندهی شده و ارائه می‌گردد. یکی از پرکاربردترین و مهم‌ترین رسانه‌های آموزشی در نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف جهان، کتاب درسی^{۱۴} است (نوریان، ۱۳۸۹). آل تباچ^{۱۵} (۱۹۹۱) اعتقاد دارد کتاب‌های درسی همه‌روزه توسط معلمان و دانش‌آموزان به کار می‌رود و گاهی اوقات به عنوان تمام برنامه^{۱۶} درسی، مورد تأکید معلمان قرار می‌گیرد.

یونسکو (۲۰۰۵) در تعریف کتاب درسی می‌نویسد:

کتاب درسی، وسیله^{۱۷} اصلی یادگیری است که برای دستیابی به مجموعه^{۱۸} خاصی از نتایج آموزشی طراحی شده، و از متن، تصویر یا متن و تصویر، تشکیل شده است و به طور سنتی، مجموعه^{۱۹} چاپی مجلدی است که آسان‌سازی توالی فعالیت‌های یادگیری را هدایت و راهنمایی می‌کند.

کتاب درسی، در نظام آموزشی متمرکز ایران، اهمیت ویژه‌ای دارد، به طوری که اغلب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود

- 1 Content
- 2 Curriculum
- 3 Content Curriculum
- 4 Connelly
- 5 Medium
- 6 textbook
- 7 Altbach

(یارمحمدیان، ۱۳۹۰).

با توجه به نقش و اهمیت کتاب‌های درسی، وظیفه انتخاب، تنظیم، تدوین و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی مربوط به برنامه‌ریزان درسی است (تقی پورظهیر، ۱۳۸۳). دست‌کم دو نوع محتوا در هر درس قابل شناسایی است؛ محتوای مکتوب که در واقع همان کتاب درسی است که توسط دانش‌آموزان مورد مطالعه قرار می‌گیرد و محتوای شفاهی که نوشته شده نبوده و شامل توضیحات معلم و نحوه تدریس وی در کلاس درس است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۰).

تهیه و تدوین محتوای کتاب‌های درسی باید بر اساس اصول برنامه‌ریزی درسی باشد. در این زمینه تناسب محتوا با نیازها، علایق و تجربیات زندگی دانش‌آموزان مورد توجه بوده، به علاوه برخی ضوابط عملی انتخاب محتوا شامل ارتباط با مسائل روز، توجه به میراث فرهنگی، پایه‌ای برای آموزش مداوم و فرصت مناسب برای فعالیت‌های یادگیری چندگانه نیز باید مورد توجه واقع شود (Marsh, 2003؛ مشایخ، ۱۳۸۹). جنبه‌های نظری، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و فردی از جمله زمینه‌های پیچیده‌ای هستند که بر روی ماهیت تصمیمات مرتبط با محتوای برنامه درسی تأثیر می‌گذارند (Mc neil, 2005؛ نیکلس، ۱۳۸۱).

میدگلی و اندرمان^۱ (۲۰۰۳) اهمیت محتوای دروس (کتاب‌ها) را در انتقال مفاهیم و ارزش‌ها بسیار مهم توصیف نموده‌اند. کتاب‌های درسی، از بهترین مراجعی هستند که مفاهیم و پیام‌های مختلف مثل مفاهیم مربوط به مهدویت را به نسل‌های آینده منتقل می‌کنند. این محتوا می‌تواند در دوره ابتدایی به دلیل شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان تأثیری بیشتری بر جای گذارد (جعفری هرنندی، ۱۳۸۱). دوره ابتدایی از نظر شکل‌گیری شخصیت، تربیت حواس، تربیت تخیل، شناخت استعدادها و رغبت‌های فردی دانش‌آموزان، پرورش فضایل اخلاقی و معنوی، افزایش تجارب و معلومات عمومی برای بهتر زیستن در جامعه و رشد تفکر علمی، اهمیت ویژه‌ای دارد (صافی، ۱۳۸۸).

در نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران - که بر مبنای جهان بینی اسلامی استوار است - انسان مطلوب دارای ویژگی‌هایی است که تجلی کامل آن صفات، تنها در وجود مقدس پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت علیهم السلام تبلور یافته است (رهنما، ۱۳۸۴).

برای دوره ابتدایی، اهداف اعتقادی، اخلاقی، علمی، فرهنگی، هنری، اجتماعی، زیستی، سیاسی و اقتصادی متعددی توسط سیاست‌گذاران آموزشی (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۵)

مطرح شده که در برخی از این اهداف، توجه به موضوع مهدویت و حوزه‌ها و مؤلفه‌های آن می‌تواند بی‌سیر خوبی برای تأمین اهداف مذکور و زمینه‌سازی رشد دانش‌آموزان باشد.

اندیشه مهدویت که در اصل اعتقادی «امامت» ریشه دارد از مهم‌ترین اصول اعتقادی و از پایه‌های اساسی مذهب شیعه به شمار می‌رود. این باور که در واقع اعتقاد به ظهور فردی از سلاله پیامبر ﷺ در آخرالزمان که نجات‌بخش و عدل‌گستر است، بین تمامی مذاهب اسلامی مشترک است. از سوی دیگر، اندیشه مهدویت در ابعاد گسترده‌ای از موضوعات مهم فردی و اجتماعی اثربخش بوده و به عنوان محوری مهم در مبانی اندیشه‌های سیاسی، اجتماعی، تربیتی و فرهنگی محسوب شده است (فقیهی، ۱۳۸۸).

موعود باوری یا اعتقاد به سررسید وعده‌ای در آینده دور یا نزدیک که در آن اوضاع آرمانی ادیان یا اقوام برآورده خواهد شد، اندیشه‌ای فراگیر و جهان‌شمول است. در حوزه اندیشه اسلامی، اندیشه منجی موعود با مفهوم مهدی، مهدویت و قائم تبیین می‌شود (موحدیان عطار، ۱۳۸۳)؛ موعودی که در سال ۲۵۵ در سامرا به دنیا آمده و همچنان زنده است و در حجاب غیبتی طولانی به سر می‌برد (کلینی، ۱۴۱۳).

آموزش‌های مهدوی مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، نقشی مهم را در زمینه‌سازی برای ظهور ایفا می‌کند. آموزه‌های مهدویت و انتظار نیز ظرفیت‌ها و دلالت‌های فراوان تربیتی برای تأسیس فلسفه و نظام آموزش پرورش مهدوی دارد. از این رو دولت زمینه‌ساز باید به سیاست‌گذاری در امر تعلیم و تربیت و تدوین نظام آموزش و پرورش بر اساس آموزه‌های مهدویت و انتظار اهتمام ورزد (فقیهی، ۱۳۸۸).

یکی از عرصه‌های مناسب در زمینه ارائه مفاهیم مربوط به مهدویت و انتظار، کتاب‌های درسی است. نگاهی گذرا به اهداف تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران این حقیقت را آشکار می‌نماید که تربیت انسان آرمانی، بدون بهره‌گیری تام و تمام از مبانی نظری و عملی اسلام و تأسی به انسان‌های تربیت یافته در این مکتب و در رأس آن‌ها پیامبر ﷺ و امامان معصوم علیهم‌السلام میسر نیست. حال این پرسش مطرح است که در فرایند تعلیم و تربیت رسمی جمهوری اسلامی ایران، وجود مبارک حضرت مهدی علیه‌السلام چگونه و چقدر در مقام انسان نمونه جهان خلقت، برای الگوسازی به کودکان و نوجوانان معرفی شده است؟ با توجه به نقش و جایگاه کتاب‌های درسی در نظام آموزشی ایران به عنوان محصول برنامه درسی، کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از منظر فوق، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در بررسی پیشینه پژوهش مشخص شد که درباره این موضوع پژوهش‌های چندانی انجام

نشده است؛ اما به عنوان شاهد به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. نتایج پژوهش فقیهی (۱۳۸۸) با عنوان «نقد و بررسی وضعیت آموزشی مهدویت در کتب درسی بینش و معارف اسلامی نظام آموزش و پرورش کشور قبل و بعد از انقلاب»، حاکی از آن است که در کتب تحصیلی دوران بعد از انقلاب به شکل معناداری بیشتر از پیش از انقلاب به مباحث مربوط به مهدویت پرداخته است. در ضمن هرچند در بعد از انقلاب از نظر کمی افزایش داشته‌ایم، اما برای ایجاد و ارتقای نگرش مناسب و کارآمد در دانش‌آموزان، هدف‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های ضروری لازم است.

مرزوقی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «سیمای مهدویت در برنامه‌های آموزشی مدارس» نشان داد که توجه نظام‌مند و برنامه‌ریزی شده‌ای در حوزه هدف‌گذاری و تدوین محتوا درباره گسترش تفکر مهدویت وجود ندارد. شفیعی سروستانی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «رویکردهای افراطی و تفریطی در حوزه مهدویت» شاخصه‌های رویکرد مهدوی در دوران پیش از انقلاب و بعد از انقلاب در ایران را کاملاً با یکدیگر متفاوت دانسته است. گودرزی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی رابطه آموزه‌های مهدویت و تعلیم و تربیت اسلامی» اثرگذاری آموزه‌های مهدویت مثل معرفت امام عصر و انتظار بر تعلیم و تربیت را نشان داده است. صالحی (۱۳۸۶) در پژوهشی نظام تربیتی مهدویت و رابطه آن با اهداف نظام تربیتی اسلام را بررسی کرده و پس از آن بر اساس آیات و روایات، اهداف نظام تربیتی مهدویت را معرفی نموده است. همچنین صالحی (۱۳۸۶) در پژوهشی دیگر به مفهوم‌شناسی اصول تربیتی و جایگاه آن‌ها در نظام تربیتی مهدوی پرداخته است. کلبعلی (۱۳۸۴) در پژوهشی به بررسی محتوای کتاب‌های دینی، اجتماعی و فارسی مقاطع ابتدایی و راهنمایی درباره آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی پرداخته است. نتیجه پژوهش، نشان داد ارزش‌های اسلامی در کتاب‌های فارسی و دینی از نظر کمی برابر با اهداف آن دروس است، ولی ارزش‌های ایرانی در حد اهداف دروس مذکور نیست. کتب اجتماعی به موضوعاتی چون مسائل روز، واقعیت جامعه و ارزش‌های آن توجه کرده، ولی به ارزش‌های اسلامی به‌ویژه اخلاق و احکام اسلامی نپرداخته‌اند. شعبانی (۱۳۸۳) در تحقیق دیگری به بررسی تطبیقی برنامه‌های درسی دینی و اخلاقی دوره ابتدایی در ایران و چند کشور جهان پرداخته است. مهرمحمدی و صمدی (۱۳۸۲) در پژوهشی با عنوان «بازنگری در الگوی آموزش دینی جوانان و نوجوانان در دوره متوسطه» الگویی را برای آموزش دینی جوانان و نوجوانان دوره متوسطه معرفی کرده‌اند. موسی‌پور (۱۳۸۲) به بررسی تحولات برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی ایران پرداخته و بیان کرده که در روند تحولی برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی، اصول

سازمان دهی بیشتر رعایت شده و استفاده از شیوه‌ارائه کتبی غلبه یافته است، همچنین آموزش‌های دینی، به پایه‌های پایین‌تر تسری داده شده و مدت آموزش با فراز و نشیب‌هایی همراه بوده است. همچنین ارزشیابی برنامه‌دستی نقش لازم را ایفا نکرده است؛ بنابراین در مجموع گرچه برنامه‌های آموزش دینی دوره ابتدایی روندی رو به بهبود داشته‌اند، اما با وضع مطلوب فاصله دارند و نیازمند بازنگری و اصلاح هستند.

در تحقیقی که مؤسسه CMIP (۲۰۰۷) با عنوان «کتاب‌های درسی ایران، محتوا و زمینه» انجام داده، گزارش کرده است از تحلیل ۸۵ کتاب درسی ایران، نتیجه‌گیری می‌شود که در تمام کتاب‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم به ارائه‌تعالیم مذهب شیعه همچون تعالیم جهاد و شهادت پرداخته شده است (SATC).

جرویس^۱ و توبیین^۲ در گزارش تحقیقی SAIC^۳ (۲۰۰۶) بیان کرده‌اند که تأکید بر اسلام در تمام کتاب‌های درسی مدارس ایران وجود دارد.

البنیانی^۴ (۲۰۰۵) به بررسی محتوای ارائه‌شده از مسلمانان و اعراب در ۱۸ کتاب درسی کشور آمریکا پرداخته است. بر این اساس ۵۰٪ کتاب‌های مورد بررسی به مسائل عادی اسلام اشاره داشته‌اند، ۲۷/۸٪ کتاب‌ها دیدگاهی کاملاً منفی نسبت به اسلام و ۲۲/۲٪ نکات مثبتی از اسلام ارائه کرده‌اند.

الخبیطی^۵ (۲۰۰۵) ۲۳ کتاب درسی فلسطین اشغالی را تحلیل کرده است؛ ۱۳٪ کتاب‌های مورد بررسی، به مسائل عادی اسلام اشاره داشته و ۴/۳٪ دارای نکات مثبتی از اسلام است و ۸۲/۶٪ کتاب‌ها دیدگاهی کاملاً منفی به اسلام داشته‌اند.

العقیلی^۶ (۲۰۰۵) در پژوهش دیگری ۳۰ کتاب درسی کشور انگلیس را تحلیل کرده است. بر این اساس ۷۳٪ مباحث در مورد مسائل معمولی آیین اسلام و ۱۷٪ مطالب مثبتی درباره اسلام و ۱۰٪ دارای مباحث منفی هستند.

به منظور شناسایی محورها و مؤلفه‌های مفهومی مطرح در حوزه مهدویت، نتایج پژوهش‌های انجام شده پیشین و همچنین متون مطرح و موجود کشور درباره موضوع مهدویت مورد بررسی قرار گرفت و اطلاعات آن در جدول شماره ۱ آورده شده است. جدول مذکور مبین هفت محور و ۵۷ مؤلفه مفهومی درباره مهدویت است. گفتنی است مؤلفه‌های مفهومی

1 Groiss

2 Thoobian

3 Science Applications International Corporation

4 Al- Banyan

5 Al- khabti

6 Al- Aqeeli

(واژه‌ها) وقتی لحاظ می‌شوند (شمرده می‌شوند) که در متون کتاب‌ها معنای مهدویت دهند.

جدول ۱ طبقه‌بندی محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با مهدویت

مؤلفه‌های مفهومی	محورها
مهدی، قائم، یوسف، حجة بن الحسن، گل نرگس، محمد، امام زمان، بقیة الله	۱. اسامی و القاب
هدایت، رهبری، حکومت اسلامی، عزت بخشی، نابودکننده شرک، بخشندگی، پرهیزگاری، برقراری عدالت، حفظ و نجات شیعیان، راز و نیاز، دوست صمیمی	۲. گفتار، رفتار، سیره
خروج سفیانی، خروج دجال، قتل نفس زکیه، خروج یمانی، بی‌حوصلگی، محزون، ترس، نماز جماعت، آرامش، گناه	۳. شرایط و علایم ظهور
امتحان و آزمایش مردم، بیعت نکردن با ستمگران، حفظ جان حضرت، پاسداری از آیین اسلام، امید، ولایت فقیه، تشنه عدالت، صبر، آرزوی دیدار	۴. دلایل غیبت و اثرات آن
دعای فرج، دعا کردن، خواندن نماز، زیارت عاشورا، اخلاص در عمل، بردباری، کمک به مردم، توجه به پدر و مادر، احترام و قرائت قرآن، خدمت به فقیران	۵. فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت
۳۱۳ نفر اصحاب، سراسر دنیا، بیعت با حضرت، یاران جوان، خوش چهره، وفادار، محکم چون کوه	۶. یاران حضرت مهدی (عج)
پرشدن عدل بر روی زمین، کاهش نیافتن بنیه آن حضرت	۷. ظهور و اتفاقات بعد از آن

روش

در این جا روش انجام پژوهش در چهار قسمت به بحث گذارده خواهد شد.

الف) روش پژوهش

با توجه به تحلیل کمی، عینی و نظام‌دار کتاب‌های درسی در زمینه توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت و همچنین ابزار مورد استفاده، روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا^۱ بوده است. برلسون^۲ تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی محتوا دانسته است (۲۰۰۴). واحد ثبت^۳ در این تحقیق، مضمون است. واحد ثبت به بخش معنادار و قابل رمزگذاری محتوا اطلاق می‌شود و روش شمارش نیز فراوانی است. مقوله‌بندی در این تحقیق با روش جعبه‌ای^۴ است؛ یعنی طبقات (مقوله‌ها) پیش از اجرای تحقیق تعیین می‌شوند و به همین دلیل به آن، روش از پیش تعیین شده نیز می‌گویند (نوریان، ۱۳۸۷).

1 content analysis
2 Berlson
3 Recoding unit
4 Procedure parboil

ب) جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری، شامل همه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی چاپ سال ۱۳۸۹ بوده که جمعاً ۲۷ جلد کتاب درسی در پایه‌های مختلف است. نمونه پژوهش، شامل کتاب‌های درسی «بخوانیم (فارسی)»، «هدیه‌های آسمانی» و «تعلیمات اجتماعی» است. این کتاب‌ها با توجه به ماهیت موضوع پژوهش انتخاب شده و لذا نمونه‌گیری ما با روش هدفمند صورت گرفته است. موضوع این کتاب‌ها طوری است که انتظار می‌رود به موضوع پژوهش پرداخته باشند.

ج) ابزار اندازه‌گیری

ابزار گردآوری داده‌ها، چک‌لیست تحلیل محتوای کتاب‌های درسی محقق ساخته بوده که به منظور ساخت آن، ابتدا نتایج پژوهش‌های پیشین درباره مهدویت و همچنین متون مطرح و موجود درباره مهدویت همچون جلد سیزدهم بحارالانوار (مجلسی، ۱۴۱۳) و چهره‌های درخشان چهارده معصوم (حسینی دشتی، ۱۳۸۴)، به منظور دستیابی به محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با موضوع مطالعه و بررسی شده که نتایج این بررسی با هفت محور و ۵۷ مؤلفه مفهومی در جدول شماره یک آورده شده است.

به منظور حصول اطمینان از وجود روایی^۱ محورها و مؤلفه‌های مفهومی استخراجی اولیه در اختیار گروهی از صاحب‌نظران در عرصه مهدویت و همچنین برنامه درسی گذارده شد و از آنها خواسته شد محورها و مؤلفه‌های مفهومی را به لحاظ درجه تناسب با مفاهیم مرتبط با مهدودیت در طیفی از یک تا پنج ارزش‌گذاری کنند. ماحصل بررسی نتایج ارزش‌گذاری‌های آنان تأیید محورها و مؤلفه‌های مفهومی دسته‌بندی شده در محورها با ارزش میانگین ۴/۲۵ بوده است. افزون بر این در فرایند ساخت ابزار، برای اطمینان از وجود روایی صوری و محتوایی ابزار، چک‌لیست تهیه شده اولیه، مجدداً توسط صاحب‌نظران و متخصصان مذکور، مورد بررسی قرار گرفته و پس از اعمال نظرات اصلاحی آنها فرم نهایی ابزار در طیفی از یک تا پنج ارزش‌گذاری شد که این بار نیز ارزش میانگین ۴/۴ را به دست آورد.

برای تأمین پایایی^۲ ابزار از تکنیک اجرای مجدد استفاده شده است. بدین صورت که فرم نهایی تهیه شده به طور همزمان و مجزا در اختیار تحلیل‌گر محتوای متخصص دیگری نیز قرار داده شد که به طور مجزا چند درس از برخی کتاب‌ها را تحلیل نمایند. ضریب همبستگی

1 validity
2 reliability

داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده همزمان توسط پژوهش‌گراصلی و متخصص مذکور، مورد محاسبه قرار گرفت که نتیجه حاصله مبنی ضریب همبستگی ۰/۸۲ بوده است.

د) روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها

با توجه به روش انجام پژوهش و همچنین فقدان نمونه‌گیری و بررسی جامع سه عنوان کتاب درسی «بخوانیم (فارسی)»، «هدیه‌های آسمانی» و «تعلیمات اجتماعی» دوره ابتدایی، تحلیل آماری داده‌های پژوهش در سطح توصیفی انجام شده و در این ارتباط از شاخص‌های گرایش مرکزی و پراکنندگی چون فراوانی، درصد، میانگین، رتبه‌بندی و جداول توصیفی استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

در این قسمت، نتایج بررسی سؤال‌های پژوهش به تفکیک در پنج قسمت تشریح شده است:

الف) نتایج سؤال اول پژوهش: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت در محتوای کتاب‌های درسی بخوانیم (فارسی) دوره ابتدایی

بر اساس نتایج جدول‌های شماره دو، سه و هشت، مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های فارسی ابتدایی ۲۶۳ مورد است که ۴۳/۳ درصد از کل فراوانی‌های تحلیل شده را دربر می‌گیرد. از بین مؤلفه‌های مفهومی تحلیل شده، بیشترین توجه به مؤلفه‌های هدایت، کمک به مردم، توجه به پدر و مادر با هشت درصد و به تعداد زیادی از مؤلفه‌ها اصلاً توجه نشده است.

در بین کتاب‌های فارسی مورد بررسی، کتاب فارسی دوم با ۲۴/۴ درصد از فراوانی‌های تحلیل شده، بیشترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته، در حالی که کتاب فارسی اول با ۱۷/۱ درصد کمترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت نشان داده است. بنابراین تمامی پنج جلد کتاب‌های فارسی به مفاهیم مرتبط با مهدویت توجه کرده‌اند.

میانگین فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های فارسی ابتدایی ۵۲/۶ مورد است. لذا کتاب‌های فارسی دوم، چهارم و پنجم ابتدایی، بالاتر از میانگین و کتاب‌های فارسی اول و سوم، پایین‌تر از میانگین قرار دارند.

از بین محورهای مفهومی تحلیل شده بیشترین توجه به محور گفتار، رفتار، سیره با ۳۵ درصد و به محور ظهور و اتفاقات بعد از آن اصلاً توجه نشده است.

جدول ۲. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی
به لحاظ توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت به تفکیک محور، مؤلفه و کلاس

محور	مؤلفه‌ها / کلاس	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	فراوانی	درصد
اسامی و القاب	مهدی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	فائم	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	یوسف	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	حجة بن الحسن	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	گل نرگس	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰/۴
	محمد	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰/۴
	امام زمان	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	بقیة الله	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
گفتار، رفتار، سیره	هدایت	۲	۸	۳	۴	۴	۲۱	۸
	رهبری	۱	۱	۰	۲	۳	۷	۲/۷
	حکومت اسلامی	۱	۰	۰	۲	۲	۵	۱/۹
	عزت بخشی	۰	۱	۱	۳	۳	۸	۳
	نابود کننده شرک	۲	۱	۰	۲	۲	۷	۲/۷
	بخشنده‌گی	۱	۳	۱	۲	۰	۷	۲/۷
	پرهیزگاری	۱	۱	۳	۱	۱	۷	۲/۷
	برقراری عدالت	۰	۰	۱	۱	۱	۳	۱/۱
	حفظ و نجات شیعیان	۱	۲	۰	۱	۲	۶	۲/۳
	راز و نیاز	۱	۱	۱	۱	۰	۴	۱/۵
	دوست صمیمی	۳	۷	۳	۳	۱	۱۷	۶/۵
	شرایط و علایم ظهور	خروج سفیانی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
خروج دجال		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
قتل نفس زکیه		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
خروج یمانی		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
بی‌حوصلگی		۰	۰	۰	۲	۰	۲	۰/۸
محزون		۰	۲	۰	۲	۰	۴	۱/۵
ترس		۰	۰	۱	۱	۱	۳	۱/۱
نماز جماعت		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
آرامش		۲	۴	۳	۳	۵	۱۷	۶/۵
گناه		۰	۰	۳	۰	۱	۴	۱/۵
امتحان و آزمایش مردم		۰	۰	۱	۲	۱	۴	۱/۵
دلایل غیبت و اثرات آن		بیعت نکردن با ستمگران	۰	۰	۰	۱	۰	۱
	حفظ جان حضرت	۰	۰	۰	۲	۰	۲	۰/۸
	پاسداری از آیین اسلام	۲	۱	۰	۱	۲	۶	۲/۳
	امید	۰	۲	۰	۱	۰	۳	۱/۱

محور	مؤلفه‌ها / کلاس	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	فراوانی	درصد
دلایل غیبت و اثرات آن	ولایت فقیه	۲	۰	۰	۰	۰	۲	۰/۸
	تشنه عدالت	۰	۰	۳	۲	۰	۵	۱/۹
	صبر	۲	۳	۰	۲	۴	۱۱	۴/۲
	آروزی دیدار	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت	دعای فرج	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	دعا کردن	۵	۴	۱	۴	۳	۱۷	۶/۵
	خواندن نماز	۲	۰	۱	۱	۰	۴	۱/۵
	زیارت عاشورا	۰	۱	۰	۱	۰	۲	۰/۸
	اخلاص در عمل	۱	۱	۲	۲	۱	۷	۲/۷
	پردازی	۰	۱	۰	۱	۰	۲	۰/۸
	کمک به مردم	۲	۳	۸	۲	۶	۲۱	۸
	توجه به پدر و مادر	۷	۲	۴	۴	۴	۲۱	۸
	احترام و قرائت قرآن	۱	۰	۳	۰	۱	۵	۱/۹
	خدمت به فقیران	۳	۱	۱	۱	۲	۷	۲/۷
	۳۱۳ نفر اصحاب	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	در سراسر دنیا	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
یاران حضرت مهدی <small>علیه السلام</small>	بیعت با حضرت	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۰/۴
	یاران جوان	۰	۰	۰	۰	۲	۲	۰/۸
	خوش چهره	۰	۳	۱	۰	۰	۴	۱/۵
	وفادار	۲	۲	۲	۱	۲	۹	۳/۴
	محکم چون کوه	۰	۰	۱	۱	۱	۳	۱/۱
	پرشدن عدل بر روی زمین	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
ظهور و اتفاقات بعد از آن	کاهش نیافتن بنیه آن حضرت	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع فراوانی	۴۵	۵۵	۴۸	۵۹	۵۶	۲۶۳	۱۰۰	
درصد	۱۷/۱	۲۰/۹	۱۸/۳	۲۲/۴	۲۱/۳	۱۰۰	*****	
میانگین فراوانی در پایه	۵۲/۶	*****						

جدول ۳. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی در توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت بر حسب محورها

محورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
اسامی و القاب	۲	۰/۸
گفتار، رفتار، سیره	۹۲	۳۵/۰
شرایط و علایم ظهور	۳۰	۱۱/۴

محوهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
دلایل غیبت و اثرات آن	۳۴	۱۲/۹
فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت	۸۶	۳۲/۷
یاران حضرت مهدی <small>علیه السلام</small>	۱۹	۷/۲
ظهور و اتفاقات بعد از آن	۰	۰
جمع	۲۶۳	۱۰۰

ب) نتایج بررسی سؤال دوم پژوهش: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت در محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی

بر اساس نتایج جدول‌های شماره چهار، پنج و هشت: مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی ابتدایی ۲۵۲ مورد است که برابر ۴۱/۵ درصد از کل فراوانی‌های تحلیل شده را دربر می‌گیرد. از بین مؤلفه‌های مفهومی تحلیل شده بیشترین توجه به مؤلفه دوست صمیمی، با ۶ درصد و به تعدادی از مؤلفه‌ها اصلاً توجه نشده است. در بین کتاب‌های هدیه‌های آسمانی ابتدایی، کتاب هدیه‌های آسمانی پنجم با ۳۱/۳ درصد از فراوانی‌های تحلیل شده، بیشترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته و در همین حال کتاب هدیه‌های آسمانی دوم با ۱۶/۷ درصد از فراوانی‌های تحلیل شده کمترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته است. بنابراین تمامی چهار جلد کتاب‌های هدیه‌های آسمانی به مفاهیم مرتبط با مهدویت توجه نموده‌اند. میانگین فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی ۶۳ مورد است. لذا کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوم و سوم بالاتر از میانگین و کتاب‌های هدیه‌های آسمانی چهارم و پنجم پایین‌تر از میانگین قرار دارند. از بین محوهای مفهومی تحلیل شده بیشترین توجه به محور فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت با ۲۹ درصد و به محور ظهور و اتفاقات بعد از آن اصلاً توجه نشده است.

جدول ۴. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت به تفکیک محور، مؤلفه و کلاس

محور	مؤلفه‌ها/ کلاس	دوم	سوم	چهارم	پنجم	فراوانی	درصد
اسامی و القاب	مهدی	۱	۱	۲	۲	۶	۲/۴
	قائم	۰	۱	۰	۰	۱	۰/۴
	یوسف	۱	۰	۰	۱	۲	۰/۸
	حجة بن الحسن	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	گل‌نرگس	۱	۰	۰	۰	۱	۰/۴
	محمد	۱	۳	۴	۵	۱۳	۵/۲
	امام زمان	۱	۱	۰	۱	۳	۱/۲
	بقیة الله	۰	۰	۰	۰	۰	۰

محور	مؤلفه‌ها/ کلاس	دوم	سوم	چهارم	پنجم	فراوانی	درصد
گفتار، رفتار، سیره	هدایت	۱	۲	۱	۳	۷	۲/۸
	رهبری	۱	۲	۱	۲	۶	۲/۴
	حکومت اسلامی	۰	۱	۰	۱	۲	۰/۸
	عزت بخشی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	نابود کننده شرک	۱	۰	۱	۱	۳	۱/۲
	بخشنده‌گی	۱	۲	۰	۱	۴	۱/۶
	پرهیزگاری	۰	۱	۱	۳	۵	۲
	برقراری عدالت	۱	۱	۱	۲	۵	۲
	حفظ و نجات شیعیان	۱	۰	۳	۳	۷	۲/۸
	راز و نیاز	۱	۱	۱	۳	۶	۲/۴
	دوست صمیمی	۳	۴	۶	۲	۱۵	۶
شرایط و علایم ظهور	خروج سفیانی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	خروج دجال	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	قتل نفس زکیه	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	خروج یمانی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	بی حوصلگی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	محزون	۲	۲	۲	۱	۷	۲/۸
	ترس	۱	۱	۳	۲	۷	۲/۸
	نماز جماعت	۲	۰	۱	۱	۴	۱/۶
	آرامش	۲	۲	۵	۲	۱۱	۴/۴
	گناه	۰	۱	۱	۲	۴	۱/۶
دلایل غیبت و اثرات آن	امتحان و آزمایش مردم	۱	۰	۱	۴	۶	۲/۴
	بیعت نکردن با ستمگران	۰	۲	۱	۲	۵	۲
	حفظ جان حضرت	۰	۱	۲	۱	۴	۱/۶
	پاسداری از آیین اسلام	۰	۱	۲	۳	۶	۲/۴
	امید	۱	۲	۰	۱	۴	۱/۶
	ولایت فقیه	۰	۰	۰	۱	۱	۰/۴
	تشنه عدالت	۰	۰	۰	۱	۱	۰/۴
	صبر	۱	۱	۴	۱	۷	۲/۸
فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت	آروزی دیدار	۱	۰	۲	۳	۶	۲/۴
	دعای فرج	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	دعا کردن	۱	۴	۴	۲	۱۱	۴/۴
	خواندن نماز	۴	۳	۳	۴	۱۴	۵/۶
	زیارت عاشورا	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	اخلاص در عمل	۰	۱	۱	۱	۳	۱/۲
پردباری	۱	۰	۱	۱	۳	۱/۲	

محور	مؤلفه‌ها/ کلاس	دوم	سوم	چهارم	پنجم	فراوانی	درصد
فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت	کمک به مردم	۲	۵	۴	۲	۱۳	۵/۲
	توجه به پدر و مادر	۱	۵	۴	۳	۱۳	۵/۲
	احترام و قرائت قرآن	۲	۱	۳	۵	۱۱	۴/۴
	خدمت به فقیران	۱	۱	۲	۱	۵	۲
یاران حضرت مهدی <small>علیه السلام</small>	۳۱۳ نفر اصحاب	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	در سراسر دنیا	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	بیعت با حضرت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	یاران جوان	۰	۱	۱	۰	۲	۰/۸
	خوش چهره	۱	۰	۰	۳	۴	۱/۶
	وفادار	۳	۲	۷	۲	۱۴	۵/۶
	محکم چون کوه	۰	۰	۰	۰	۰	۰
ظهور و اتفاقات بعد از آن	پرشدن عدل بر روی زمین	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	کاهش نیافتن بنیة آن حضرت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع فراوانی	۴۲	۵۶	۷۵	۷۹	۲۵۲	۱۰۰	
درصد	۱۶/۷	۲۲/۲	۲۹/۸	۳۱۱/۳	۱۰۰	*****	
میانگین فراوانی در پایه	۶۳	*****					

جدول ۵. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت بر حسب محورها

محورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
اسامی و القاب	۲۶	۱۰/۳
گفتار، رفتار، سیره	۶۰	۲۳/۸
شرایط و علایم ظهور	۳۳	۱۳/۱
دلایل غیبت و اثرات آن	۴۰	۱۵/۹
فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت	۷۳	۲۹
یاران حضرت مهدی <small>علیه السلام</small>	۲۰	۷/۹
ظهور و اتفاقات بعد از آن	۰	۰
جمع	۲۵۲	۱۰۰

ج) نتایج بررسی سؤال سوم پژوهش: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت در محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی

بر اساس نتایج جدول‌های شماره شش، هفت و هشت: مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی ابتدایی ۹۲ مورد است که ۱۵/۲ درصد از کل فراوانی‌های تحلیل شده را دربرمی‌گیرد. از بین مؤلفه‌های مفهومی تحلیل شده بیشترین

توجه به مؤلفه پاسداری از آیین اسلام با ۷/۶ درصد و به تعداد زیادی از مؤلفه‌ها اصلاً توجه نشده است.

در بین کتاب‌های تعلیمات اجتماعی ابتدایی، کتاب تعلیمات اجتماعی سوم با ۴۴/۶ درصد از فراوانی‌های تحلیل شده بیشترین توجه و کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم با ۱۹/۶ درصد، کمترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته است. بنابراین تمامی سه جلد کتاب‌های تعلیمات اجتماعی به مفاهیم مرتبط با مهدویت توجه کرده‌اند.

میانگین فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی ابتدایی ۳۰/۷ مورد است. لذا کتاب‌های تعلیمات اجتماعی سوم و پنجم ابتدایی بالاتر از میانگین و کتاب اجتماعی چهارم پایین‌تر از میانگین قرار دارند.

از بین محورهای مفهومی تحلیل شده بیشترین توجه به محور گفتار، رفتار، سیره با ۳۳/۷ درصد و به محور ظهور و اتفاقات بعد از آن اصلاً توجه نشده است.

جدول ۶. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت به تفکیک محور، مؤلفه و کلاس

محور	مؤلفه‌ها / کلاس	سوم	چهارم	پنجم	فراوانی	درصد
اسامی و القاب	مهدی	۰	۰	۰	۰	۰
	قائم	۰	۰	۰	۰	۰
	یوسف	۰	۰	۰	۰	۰
	حجة بن الحسن	۰	۰	۰	۰	۰
	گل نرگس	۰	۰	۰	۰	۰
	محمد	۰	۰	۳	۳	۳/۳
	امام زمان	۰	۰	۰	۰	۰
	بقیة الله	۰	۰	۰	۰	۰
گفتار، رفتار، سیره	هدایت	۲	۱	۱	۴	۴/۳
	رهبری	۴	۱	۱	۶	۶/۵
	حکومت اسلامی	۱	۰	۰	۱	۱/۱
	عزت بخشی	۱	۰	۰	۱	۱/۱
	نابود کننده شرک	۱	۱	۳	۵	۵/۴
	بخشنده‌گی	۰	۰	۰	۰	۰
	پرهیزگاری	۲	۱	۲	۵	۵/۴
	برقراری عدالت	۰	۱	۱	۲	۲/۲
	حفظ ونجات شیعیان	۱	۰	۱	۲	۲/۲
	راز و نیاز	۱	۰	۱	۲	۲/۲
	دوست صمیمی	۳	۰	۰	۳	۳/۳

محور	مؤلفه‌ها / کلاس	سوم	چهارم	پنجم	فراوانی	درصد
شرایط و علائم ظهور	خروج سفیانی	۰	۰	۰	۰	۰
	خروج دجال	۰	۰	۰	۰	۰
	قتل نفس زکیه	۰	۰	۰	۰	۰
	خروج یمانی	۰	۰	۰	۰	۰
	بی حوصلگی	۰	۰	۰	۰	۰
	محزون	۰	۰	۰	۰	۰
	ترس	۱	۱	۰	۲	۲/۲
	نماز جماعت	۱	۰	۰	۱	۱/۱
	آرامش	۲	۰	۱	۳	۳/۳
	گناه	۰	۱	۲	۳	۳/۳
دلایل غیبت و اثرات آن	امتحان و آزمایش مردم	۱	۱	۰	۲	۲/۲
	بیعت نکردن با ستمگران	۳	۱	۲	۶	۶/۵
	حفظ جان حضرت	۲	۰	۱	۳	۳/۳
	پاسداری از آیین اسلام	۲	۲	۳	۷	۷/۶
	امید	۰	۰	۰	۰	۰
	ولایت فقیه	۱	۰	۲	۳	۳/۳
	تشنه عدالت	۰	۱	۱	۲	۲/۲
	صبر	۰	۰	۰	۰	۰
	آروزی دیدار	۰	۰	۰	۰	۰
	دعای فرج	۰	۰	۰	۰	۰
فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت	دعا کردن	۰	۰	۱	۱	۱/۱
	خواندن نماز	۳	۰	۰	۳	۳/۳
	زیارت عاشورا	۰	۰	۰	۰	۰
	اخلاص در عمل	۲	۲	۱	۵	۵/۴
	بردباری	۰	۰	۰	۰	۰
	کمک به مردم	۱	۲	۳	۶	۶/۵
	توجه به پدر و مادر	۲	۰	۰	۲	۲/۲
	احترام و قرائت قرآن	۰	۰	۰	۰	۰
	خدمت به فقیران	۰	۲	۰	۲	۲/۲
	۳۱۳ نفر اصحاب	۰	۰	۰	۰	۰
یاران حضرت مهدی <small>علیه السلام</small>	در سراسر دنیا	۰	۰	۰	۰	۰
	بیعت با حضرت	۰	۰	۱	۱	۱/۱
	یاران جوان	۱	۰	۰	۱	۱/۱
	خوش چهره	۰	۰	۰	۰	۰
	وفادار	۳	۰	۲	۵	۵/۴
	محکم چون کوه	۰	۰	۰	۰	۰

محور	مؤلفه‌ها / کلاس	سوم	چهارم	پنجم	فراوانی	درصد
ظهور و اتفاقات بعد از آن	پرشدن عدل بر روی زمین	۰	۰	۰	۰	۰
	کاهش نیافتن بنیه آن حضرت	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع فراوانی	۴۱	۱۸	۳۳	۹۲	۱۰۰	
درصد	۴۴/۶	۱۹/۶	۳۵/۹	۱۰۰	****	
میانگین فراوانی در پایه	۳۰/۷	****				

جدول ۷. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت بر حسب محورها

محورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
اسامی و القاب	۳	۳/۳
گفتار، رفتار، سیره	۳۱	۳۳/۷
شرایط و علایم ظهور	۹	۹/۸
دلایل غیبت و اثرات آن	۲۳	۲۵
فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت	۱۹	۲۰/۷
یاران حضرت مهدی <small>علیه السلام</small>	۷	۷/۶
ظهور و اتفاقات بعد از آن	۰	۰
جمع	۹۲	۱۰۰

د) نتایج بررسی سؤال چهارم پژوهش: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت در محتوای مجموع کتاب‌های درسی سه‌گانه مورد بررسی دوره ابتدایی

بر اساس نتایج جداول شماره هشت، نه، ده و یازده: مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده درباره میزان توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت در کتاب‌های درسی سه‌گانه مورد بررسی ۶۰۷ مورد است. در بین کتاب‌های مورد بررسی، به ترتیب کتاب‌های فارسی ۴۳/۳ درصد، کتاب‌های هدیه‌های آسمانی ۴۱/۵ درصد و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی ۱۵/۲ درصد توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته‌اند. میانگین فراوانی محورهای تحلیل شده در کتاب‌های درسی سه‌گانه مورد بررسی بر حسب سه عنوان کتاب، ۲۰۲/۳ مورد است. لذا کتاب‌های فارسی و هدیه‌های آسمانی بالاتراز میانگین و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پایین‌تر از میانگین قرار دارند.

از بین محورهای مفهومی تحلیل شده در کتاب‌های درسی سه‌گانه مورد بررسی، بیشترین توجه به محور گفتار، رفتار، سیره با ۳۰/۱ درصد شده، در حالی که به محور ظهور و اتفاقات بعد از آن اصلاً توجه نشده است.

بین پایه‌های مختلف دوره ابتدایی در کتاب‌های درسی سه‌گانه مورد بررسی، پایه پنجم با ۲۷/۷ درصد بیشترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت نموده، در حالی که پایه اول با

۷/۴ درصد کمترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته‌اند. میانگین فراوانی محورهای مفهومی تحلیل شده در کتاب‌های درسی سه‌گانه مورد بررسی برحسب پایه‌های مختلف دوره ابتدایی، ۱۲۱/۴ مورد است. بنابراین پایه‌های سوم، چهارم و پنجم ابتدایی بالاتر از میانگین قرار دارند و پایه‌های اول و دوم ابتدایی پایین‌تر از میانگین هستند. در بین کتاب‌های درسی سه‌گانه مورد بررسی، کتاب هدیه‌های آسمانی پنجم با ۱۳ درصد بیشترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته و کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی با ۳ درصد، کمترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته است.

جدول ۸. رتبه‌بندی میزان توجه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به مفاهیم مرتبط با مهدویت بر حسب نوع درس

رتبه میزان توجه	فراوانی	درصد فراوانی	درس
اول	۲۶۳	۴۳/۳	فارسی (بخوانیم)
دوم	۲۵۲	۴۱/۵	هدیه‌های آسمانی
سوم	۹۲	۱۵/۲	تعلیمات اجتماعی
جمع	۶۰۷	۱۰۰	*****
			میانگین فراوانی در هر عنوان کتاب درسی
			۲۰۲/۳

جدول ۹. رتبه‌بندی میزان توجه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به مفاهیم مرتبط با مهدویت بر حسب محورهای مورد بررسی

رتبه میزان توجه	فراوانی	درصد فراوانی	محورهای مفهومی
ششم	۳۱	۵/۱	اسامی و القاب
اول	۱۸۳	۳۰/۱	گفتار، رفتار، سیره
چهارم	۷۲	۱۱/۹	شرایط و علایم ظهور
سوم	۹۷	۱۶	دلایل غیبت و اثرات آن
دوم	۱۷۸	۲۹/۳	فرمایشات و توقعات حضرت از مردم در غیبت
پنجم	۴۶	۷/۶	یاران حضرت مهدی <small>علیه السلام</small>
هفتم (آخر)	۰	۰	ظهور و اتفاقات بعد از آن
جمع	۶۰۷	۱۰۰	*****
			میانگین فراوانی در هر محور مفهومی
			۸۴/۴

جدول ۱۰. رتبه‌بندی میزان توجه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به مفاهیم مرتبط با مهدویت بر حسب کتاب و پایه

رتبه میزان توجه	فراوانی	مؤلفه‌های تحلیل شده	کتاب / پایه
هشتم	۴۵	مؤلفه‌های تحلیل شده	بخوانیم اول ابتدایی
ششم	۵۵	مؤلفه‌های تحلیل شده	بخوانیم دوم ابتدایی

رتبه میزان توجه	درصد فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده	فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده	کتاب / پایه
هفتم	۷/۹	۴۸	بخوانیم سوم ابتدایی
سوم	۹/۷	۵۹	بخوانیم چهارم ابتدایی
چهارم	۹/۲	۵۶	بخوانیم پنجم ابتدایی
نهم	۶/۹	۴۲	هدیه‌های آسمانی دوم ابتدایی
پنجم	۹/۲	۵۶	هدیه‌های آسمانی سوم ابتدایی
دوم	۱۲/۴	۷۵	هدیه‌های آسمانی چهارم ابتدایی
اول	۱۳	۷۹	هدیه‌های آسمانی پنجم ابتدایی
دهم	۶/۸	۴۱	تعلیمات اجتماعی سوم ابتدایی
دوازدهم	۳	۱۸	تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی
یازدهم	۵/۴	۳۳	تعلیمات اجتماعی پنجم ابتدایی
*****	۱۰۰	۶۰۷	جمع ۱۲ کتاب
	۵۰/۶		میانگین فراوانی در هر کتاب

جدول ۱۱. رتبه‌بندی میزان توجه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به مفاهیم مرتبط با مهدویت بر حسب پایه

رتبه میزان توجه	درصد	فراوانی	پایه
پنجم	۷/۴	۴۵	اول ابتدایی
چهارم	۱۶	۹۷	دوم ابتدایی
سوم	۲۳/۹	۱۴۵	سوم ابتدایی
دوم	۲۵	۱۵۲	چهارم ابتدایی
اول	۲۷/۷	۱۶۸	پنجم ابتدایی
*****	۱۰۰	۶۰۷	جمع
	۱۲۱/۴		میانگین فراوانی در هر پایه

نتیجه

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت در کتاب‌های درسی فارسی، هدیه‌های آسمانی و تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی (۱۲ کتاب درسی) در راستای چهار پرسش اصلی پژوهش انجام شده و در آن هفت محور و ۵۷ مؤلفه مفهومی مرتبط با مفاهیم مهدویت در محتوای کتاب‌های درسی مذکور بررسی شده است؛ هرچند این کتاب‌ها هم‌رتبه نیستند و مقایسه آن‌ها با یکدیگر باید همراه با احتیاط‌های لازم صورت گیرد. نتایج حاصل از بررسی پرسش‌های پژوهش نشان داد که:

- کتاب‌های فارسی (با ۲۶۳ مورد) نسبت به کتاب‌های هدیه‌های آسمانی (با ۲۵۲ مورد) و تعلیمات اجتماعی (با ۹۲ مورد) توجه بیشتری را به مفاهیم مرتبط با مهدویت و محورها و

مؤلفه‌های مفهومی آن داشته‌اند و رتبه اول را به لحاظ توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت به خود اختصاص داده‌اند. هرچند در مقایسه کتاب‌های فارسی در پنج پایه ارائه شده، کتاب‌های هدیه‌های آسمانی در چهار پایه و کتاب‌های اجتماعی در سه پایه ارائه شده است. نتایج مذکور با نتایج پژوهش‌های مرزوقی (۱۳۸۷)، کلبعلی (۱۳۸۴)، مؤسسه CMIP (۲۰۰۷) و جرویس و توبیین (۲۰۰۶) تاحدودی همخوان بوده است. کتاب‌های مذکور به شش محور مفهومی و مؤلفه‌های آن توجه داشته‌اند، اما به محور ظهور و اتفاقات بعد از آن اصلاً توجه نشده است. رتبه اول توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت را فارسی چهارم به خود اختصاص داده است. در مجموع کتاب‌های مذکور توانسته‌اند، تاحدودی به مفاهیم مرتبط با مهدویت توجه نمایند، هرچند در برخی از کتاب‌های مذکور، مؤلفان می‌توانستند به محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با مهدویت اشاره بهتری نمایند.

۲. کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت و محورها و مؤلفه‌های مفهومی آن رتبه دوم را به خود اختصاص داده‌اند. نتایج مذکور با نتایج پژوهش‌های مرزوقی (۱۳۸۷)، کلبعلی (۱۳۸۴)، مؤسسه CMIP (۲۰۰۷) و جرویس و توبیین (۲۰۰۶) تاحدودی همخوان بوده است. کتاب‌های مذکور به شش محور مفهومی و مؤلفه‌های آن توجه داشته‌اند، اما به محور ظهور و اتفاقات بعد از آن اصلاً توجه نشده است. رتبه اول توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت را هدیه‌های آسمانی پنجم به خود اختصاص داده است. در مجموع کتاب‌های مذکور توانسته‌اند، تا حدودی به مفاهیم مرتبط با مهدویت توجه نمایند، هرچند در برخی از کتاب‌های مذکور، مؤلفان می‌توانستند در برخی درس‌ها اشاره مطلوب‌تری به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته باشند. گفتنی است این کتاب‌ها هنوز بر اساس راهنمای برنامه درسی دینی تهیه نشده‌اند، در حالی که کتاب‌های فارسی بر اساس راهنمای برنامه درسی تدوین شده‌اند، از این رو لازم است احتیاط در نتایج صورت گیرد.

۳. کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی، رتبه سوم به لحاظ توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت را به خود اختصاص داده‌اند. نتایج مذکور با نتایج پژوهش‌های مرزوقی (۱۳۸۷)، کلبعلی (۱۳۸۴)، مؤسسه CMIP (۲۰۰۷) و جرویس و توبیین (۲۰۰۶) تاحدودی همخوان بوده است. کتاب‌های مذکور به شش محور مفهومی و مؤلفه‌های آن توجه داشته‌اند، اما به محور ظهور و اتفاقات بعد از آن اصلاً توجه نشده است. رتبه اول توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت را تعلیمات اجتماعی سوم به خود اختصاص داده است. در مجموع کتاب‌های مذکور توانسته‌اند تا حدودی به مفاهیم مرتبط با مهدویت توجه نمایند، هرچند در برخی از کتاب‌های مذکور،

مؤلفان می‌توانستند در برخی درس‌ها اشاره مطلوب‌تری به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته باشند.

۴. شش محور مرتبط با مهدویت مورد توجه بوده است، اما به محور ظهور و اتفاقات بعد از آن اصلاً توجه نشده است. گفتنی است در توجه به محورها بیشترین توجه به محور گفتار، رفتار و سیره بوده است.

۵. در بین پایه‌های مختلف دوره ابتدایی، پایه پنجم بیشترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته، در حالی که پایه اول کمترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت کرده است.

۶. در بین کتاب‌ها، کتاب هدیه‌های آسمانی پنجم، بیشترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته، در حالی که کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی، کمترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت نموده است. بنابراین، می‌توان گفت در مجموع، تمام کتاب‌های مورد بررسی کم و زیاد به مفاهیم مرتبط با مهدویت توجه کرده‌اند.

۷. بررسی روند نتایج پژوهش‌های انجام شده نشان داده که در کتاب‌های جدیدالتألیف همچون بخوانیم (فارسی)، هدیه‌های آسمانی و تعلیمات اجتماعی که در سال‌های اخیر چاپ شده‌اند، میزان توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت از نظر کمی اضافه شده است. اما باز هم به نظر می‌رسد در برخی کتاب‌ها و درس‌ها مؤلفان می‌توانستند به موضوع مرتبط با مهدویت اشاره‌های بهتر و مستقیم‌تری کنند. نتیجه مذکور با نتایج پژوهش فقیهی (۱۳۸۸) کاملاً همخوان است.

۸. در مجموع باید گفت کتاب‌های درسی وظیفه انتقال و اشاعه مهدویت و انتظار به کودکان را برعهده دارند. نتایج پژوهش، میزان توجه کتاب‌های درسی را به مفاهیم مرتبط با مهدویت را تعیین نمود و نقاط قوت و ضعف بیان شد. گفتنی است میزان توجه فعلی به مفاهیم مرتبط با فرهنگ ایشار و شهادت به دلایلی همچون نگرش برنامه‌ریزان درسی، ترجیحات مؤلفان کتاب‌های درسی به مباحث مختلف، محدودیت در حجم کتاب‌های درسی و تلقی کافی بودن فراوانی‌های بیان شده در کتاب‌های درسی است که لازم است با بررسی‌های میدانی و استفاده از نظرات صاحب‌نظران، کافی بودن مباحث ارائه شده مورد بررسی دقیق‌تر قرار گیرد.

پیشنهاد‌های عملی

۱. محورها و مؤلفه‌های پژوهش می‌تواند مورد استفاده کارشناسان دفتر تألیف کتاب‌های

درسی قرار گیرد تا در هنگام تألیف یا تغییر و اصلاح از آن استفاده لازم را بنمایند. نتایج پژوهش نیز می‌تواند زمینه‌ای را برای بررسی و بازنگری محتوای کتاب‌های درسی فراهم کرده تا دست‌اندرکاران تألیف کتاب‌های درسی با مرور نتایج حاصله به بسترهای موجود و احیاناً غفلت‌های انجام شده بیشتر واقف شده و در بازنگری‌های پیوسته برنامه‌های درسی و پشتیبانی آن‌ها در سیستم آموزشی کشور به اصلاح، ترمیم و تکمیل مطالب کتاب‌های درسی مذکور بپردازند.

۲. از آن‌جا که تمام دروس مورد بررسی در پژوهش حاضر به تعبیر صاحب‌نظران از جمله دروسی بوده‌اند که امکان توجه به مباحث مرتبط با مهدویت را در خود داشته‌اند، ولی در برخی موارد به طور شایسته عمل نشده است. می‌توان ضمن تشویق کارشناسان تألیف کتاب‌های که در این راستا موفقیت قابل قبولی داشته‌اند، از آن‌ها در راستای آشناسازی بیشتر سایر گروه‌های تألیف کتاب‌های درسی در انتقال و توسعه این مفاهیم کمک گرفت.

۳. انتظار می‌رفت کتاب‌های هدیه‌های آسمانی در این راستا توجه بیشتری را به مفاهیم مرتبط با مهدویت کنند که در طول راه پژوهش مشخص شد این کتاب‌ها در مرتبه دوم توجه به مقوله مورد بررسی (مباحث مهدویت) قرار دارند. شایسته است دست‌اندرکاران کتاب‌های مذکور دست‌کم در حد انتظار از این دروس بیش از پیش به این مفاهیم توجه نمایند.

۴. همه کتاب‌های مورد بررسی، همچنان عرصه توجه بیشتر به این مبحث مهم (مهدویت) را در خود داشته به طوری که در طول بحث و نتیجه‌گیری مواردی از فرصت‌های احتمالی موجود در کتاب‌های درسی که مورد غفلت واقع شده، بازگویی و بازشناسی شده‌اند. در این راستا باید اذعان نمود که برای ایجاد تغییر رفتار در کودکان و نوجوانان لازم است از طرف ادبا و نویسندگان بزرگ، متن‌ها و داستان‌های مربوط با مهدویت به شیوه‌های مستقیم و غیرمستقیم در کتاب‌ها بیان گردند. البته باید توجه داشت سطح آموزش برخی از مفاهیم مرتبط با مهدویت فراتر از دوره سنی ابتدایی است.

۵. در برخی از دروس مندرج در کتاب‌های مورد بررسی، زمینه این که به طور روشن‌تری به محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با مهدویت پرداخته شود وجود داشته، ولی چنان‌که باید از بسترهای مذکور استفاده نشده است. به عنوان مثال، با توجه به نقش تصویرسازی در باورپذیری کودکان، در تدوین ادبیات مصور مهدوی، تلاش بیشتری صورت گیرد.

۶. مؤلفان می‌توانند با گنجانیدن مطالبی درباره مفاهیم مرتبط با مهدویت در برخی از دروس دیگر همچون ریاضی، علوم و ... (مثلاً در تمرین‌های آن‌ها) بر رسالت خود در انتقال

ارزش‌ها از طریق کتاب‌های درسی موفق‌تر باشند.

۷. دست‌اندرکاران آموزش و پرورش می‌توانند به کمک آموزش‌های ضمن خدمت، اهمیت پرداختن به مفاهیم مرتبط با مهدویت را برای معلمان، دبیران و ... توضیح و تشریح نمایند تا آنان در فرصت‌ها و مناسبت‌های گوناگون برای دانش‌آموزان موضوع مهدویت و انتظار را تبیین کنند. در این راستا سعی شود معلمان، دانش‌آموزان را در وقت‌های مناسب کلاس با سیرت، هدف، علل غیبت و عوامل ظهور امام زمان علیه السلام آشنا کنند. همچنین می‌توان از فیلم‌هایی استفاده کرد که با موضوع مهدویت و انتظار باشد و برای فراگیران پخش شود.

۸. معلمان می‌توانند با دعوت از روحانیون و افراد خبره به کلاس، موضوع را برای دانش‌آموزان بهتر تشریح کنند.

منابع

۱. تقی پور ظهیر، علی، *مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی آموزشی و درسی*، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۸۳ ش.
۲. جعفری هرندی، رضا، *بررسی محتوای کتاب‌های درسی دوره آموزش عمومی از نظر وجود مفاهیم هشت سال دفاع مقدس*، اصفهان، شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش استان اصفهان، ۱۳۸۱ ش.
۳. حسینی دشتی، سید عبدالله، *چهره‌های درخشان چهارده معصوم*، قم، انتشارات موعود سالم، ۱۳۸۴ ش.
۴. رهنما، اکبر، *بررسی ویژگی‌های انسان مطلوب در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران*، تهران، موسسه پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی، ۱۳۸۴ ش.
۵. شعبانی، زهرا، *بررسی تطبیقی برنامه‌های درسی دینی و اخلاقی دوره ابتدایی در ایران و چند کشور جهان*، تهران، مؤسسه پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۳ ش.
۶. شفیعی سروستانی، اسماعیل، «*رویکردهای افراطی و تفریطی در حوزه مهدویت*»، ماه‌نامه موعود، ش ۹۲، ۱۳۸۷ ش.
۷. صافی، احمد، *سازمان و اداره امور مدارس*، تهران، انتشارات رشد، ۱۳۸۸ ش.
۸. صالحی، غلام‌رضا، «*مهدویت و اهداف نظام تربیتی اسلام*»، فصل‌نامه مشرق موعود، سال اول، ش ۳، ۱۳۸۶ ش.
۹. _____، «*مهدویت و اصول نظام تربیتی اسلام*»، فصل‌نامه مشرق موعود، سال اول، ش ۴، ۱۳۸۶ ش.
۱۰. فتحی واجارگاه، کوروش، *اصول و مفاهیم برنامه‌ریزی درسی*، تهران، انتشارات بال، ۱۳۹۰ ش.
۱۱. فقیهی، علی نقی، *نقد و بررسی وضعیت آموزشی مهدویت در کتب درسی بینش و معارف اسلامی نظام آموزش و پرورش کشور قبل و بعد از انقلاب اسلامی*، قم، مؤسسه مطالعاتی مشاوره اسلامی با همکاری مؤسسه انتظار نور، ۱۳۸۸ ش.
۱۲. کلبعلی، ایران دخت، *محتوای کتاب‌های تعلیمات دینی، اجتماعی و ادبیات فارسی در رابطه با آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی؛ گزارش پژوهش شورای عالی انقلاب فرهنگی*، ۱۳۸۴ ش.

۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۳ق.
۱۴. گودرزی، مجتبی، «بررسی رابطه آموزه‌های مهدویت و تعلیم و تربیت اسلامی»، فصل‌نامه مشرق موعود، سال اول، ش ۲، ۱۳۸۶ش.
۱۵. مجلسی، محمدباقر، *بحارالانوار*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۳ق.
۱۶. مرزوقی، رحمت‌الله، «سیمای مهدویت در برنامه‌های آموزشی مدارس: رویکردی به فلسفه تربیتی انتظار»، دوفصل‌نامه تربیت اسلامی، سال سوم، ش ۷، ۱۳۸۷ش.
۱۷. مشایخ، فریده، *فرایند برنامه‌ریزی آموزشی*، تهران، انتشارات مدرسه، ۱۳۸۹ش.
۱۸. ملکی، حسن، *برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)*، مشهد، دانشگاه فردوسی، مؤسسه انتشارات پیام اندیشه، چاپ هشتم، ۱۳۸۸ش.
۱۹. موحدیان عطار، علی، «ابعاد جهانی موعودباوری»، نشریه معارف، ش ۱۹، ۱۳۸۳ش.
۲۰. موسی‌پور، نعمت‌الله، «تحولات برنامه‌دینی آموزش دینی دوره ابتدایی، دانش، دوره ۱۰، ش ۳، ۱۳۸۲ش.
۲۱. مهرمحمدی، محمود؛ صمدی، پروین، «بازنگری در الگوی آموزش دینی جوانان و نوجوانان در دوره تحصیلی متوسطه»، فصل‌نامه نوآوری‌های آموزشی، ش ۳، ۱۳۸۲ش.
۲۲. نوریان، محمد، *تحلیل برنامه‌دینی دوره ابتدایی ایران*، تهران، انتشارات گویش نو، ۱۳۸۹ش.
۲۳. _____، *تحلیل محتوای رسانه‌های آموزشی با تأکید بر کتاب‌های درسی*، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران - جنوب، ۱۳۸۷ش.
۲۴. نیکلس، ادری و هاوارد، *راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی*، ترجمه: داریوش دهقان، تهران، قدیانی، ۱۳۸۱ش.
۲۵. وزارت آموزش و پرورش، مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۸۵ش.
۲۶. یارمحمدیان، محمدحسین، *اصول برنامه‌ریزی درسی*، تهران، انتشارات یادواره کتاب، ۱۳۹۰ش.
27. Al-Aqeeli, Abdul Muhsin S. (2005), Arab and Muslim Image in the public Education Textbooks of Britain (Study Summary), Educational Research, Ministry of Education, Kingdom of Saudi Arabia, <http://www. Islam online. net/ English/art culture>.
28. Al-Banyan, Ahmed A. (2005), Arab and Muslim Image in Public Education Textbooks of the United States of States of Ametica Educational Research, Ministry of Education, Kingdom of Saudi Arabia, <http://www. Islam online. Net/English/ art culture>.
29. Al-khabti, Ali, S. (2005), Arab and Muslim Image in the public

Education Textbooks of Israel (Summary of Study), Educational Research, Ministry of Education, kingdom of Saudi Arabia, [http://www. Islam online. net/English/art culture](http://www.Islam online. net/English/art culture).

30. Altabach, P. C. (1991). Textbook in American society: Politics, and Pedagogy. Albany, NY: state university of New York Press.
31. American Psychological Association (APA) (2008) media online Etymology Dictionary. From Dictionary. Com. Website: [http:// dictionary refrence. Com](http://dictionary refrence. Com).
32. Berelson, B. (2004). Content Analysis in Communication Research, Glencoe, Ill., The Free Press.
33. Connelly, F. M. and Clandinin, D. J. (2006). Teachers as Curriculum planners. The Ontario institute For Studies in Education, Teachers College Columbia University.
34. Groiss, Armin & Nethanel Toobian (Nahid) (2006), The Attitude to The other and to peace in Iranian School Book and Teachers Guides Downloadable from: <http://www. Edume. Org>.
35. Marsh, C. (2003). Key Concepts For Understanding Curriculum. London; Falmer press.
36. Mc neil, J. (2005). Curriculum: A comprehensive introduction (7th ed). N Y: Harpercollins College Publishers.
37. Midgley, C. & Anderman, E. L. (2003). Differences between elementary and middle school teachers and students. Journal of Early Adolescence, 15, 113-126.
38. SATC (2007), "Iranian Textbooks: Content and Context", Research Report, www. Fas. Org/irp/dni/ose/Iran text.
39. Unesco, (2005). A Comprehensive Strategy for Textbooks and learning Materials, UNESCO, Paris.

